

Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti

Mečislav Borák, Slezský ústav Opava

In: *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*.
Eds. M. Šesták a E. Voráček. Praha, HÚ AV ČR 2000, s. 505-522.

Katyně,¹ zcela všední ruská vesnička při silnici ze Smolenska na Vitebsk, se stala symbolem jednoho z největších válečných zločinů novodobých dějin. Od dubna 1943, kdy nacistická propaganda ohlásila, že v lese u Katyně byly nalezeny hromadné hroby s postřílenými důstojníky polské armády, uplynulo téměř půl století, než se k odpovědnosti za spáchaný zločin přihlásil v dubnu 1990 Sovětský svaz. Po letech utajování, zakrývání a falšování informací o zločinu začaly sovětské (a posléze ruské) úřady zpřístupňovat, i když nepřiliš ochotně, archivní dokumenty o vraždách provedených příslušníky sovětské bezpečnosti NKVD na příkaz politického byra ústředního výboru sovětské komunistické strany VKS(b). Dokument z 5. března 1940 s podpisem Stalina a dalších členů politbyra ukládal NKVD „projednat ve zvláštním řízení“ případy 14 700 osob zadržovaných v táborech pro válečné zajatce a dalších 11 000 osob vězněných v západních oblastech Ukrajiny a Běloruska, „s použitím vůči nim nejvyššího trestu - zastřelení“.² Jednání mělo proběhnout bez přizvání těchto „zavilých nepřátel sovětské moci“, kteří se neměli dovědět ani vznesená obvinění. V dubnu a květnu 1940 je z táborů a věznic svezli do nejbližších oblastních správ NKVD, ranou do týla zavraždili a zakopali do hromadných hrobů na pozemcích rekreačních středisek NKVD. Celkový počet těchto obětí se historici pokusili zjistit srovnáním dobových exhumačních protokolů, výsledků exhumačních sond provedených v devadesátých letech, hlášení o evidenci zajatců a vězňů, torzovitých vězeňských kartoték, transportních listin zajatců převážených k likvidaci, korespondence bezpečnostních a politických orgánů, dopisů z táborů, seznamů pohřešovaných osob, vzpomínek propuštěných osob a rodinných

¹ Držím se označení „Katyně“, ve shodě s pravidly pro český přepis jmen z jazyků užívajících cyrilského písma, jež u ruštiny doporučují přepisovat písmeno „n“ s měkkým znakem jako „ň“. Podobně postupuje např. polština, kde se jméno obce uvádí v podobě „Katyń“. U nás je bohužel častější poněmčený výraz „Katyn“, neboť první informace o zločinu se k nám dostaly v době německé okupace českých zemí a nesprávná transkripce názvu obce setrvala v povědomí obyvatel i v poválečných letech. Podobný název "Volyň" se vžil bez problémů.

² Faksimile dokumentu viz např. Katyń. Dokumenty zbrodni.T. 1, Jeńcy nie wypowiedzianej wojny , sierpień 1939 - marzec 1940, Warszawa 1995, s. 471-474.

příslušníků pohřešovaných, výpovědí bývalých příslušníků NKVD a mnoha dalších zdrojů. Za nejvěrohodnější se v současnosti považuje údaj z poznámky šéfa KGB Alexandra Šelepina ze 3. března 1959, porízené ke zprávě pro N. Chruščova. Hovoří se v ní o zastřelení 21 857 osob „z bývalého buržoazního Polska“, přičemž 14 522 zastřelených tvořili zajatci (z toho 4421 osob z tábora v Kozelsku, zastřelených ve Smolensku a v lese u Katyně, kde byli vhozeni do hromadných hrobů, 3820 osob z tábora ve Starobělsku, zastřelených v Charkově a zakopaných na předměstí „Pjatichatky“, 6311 osob z tábora v Ostaškově, zastřelených ve Tveru, tehdejším Kalininu, a zakopaných u obce Mednoje). Dalších 7305 vězňů bylo podle této zprávy zastřeleno ve vězeních Západní Ukrajiny a Běloruska. Protože byl nalezen rejstřík 3435 polských občanů zastřelených podle příkazu z 5. 3. 1940 na Ukrajině, lze předpokládat, že zbývajících 3870 osob bylo zastřeleno v Bělorusku, patrně v Minsku či v Hlybokém ve vitebském obvodu. Pokud jde o osud oněch necelých 4 tisíc osob, chybějících do celkového počtu zmiňovaného „ortelem“ politbyra, kloní se historici k možnosti deportace polských vězňů do gulagů u Vladivostoku, kam na jaře roku 1940 mělo směřovat 6 až 8 nejméně tisícových transportů, nebo hledají jejich hromadné hroby v souvislosti s dalšími deportacemi např. v Tomsku.³

Literatura o zločinech symbolizovaných Katyní, samozřejmě především polská, je dnes už velmi početná⁴ a dosud roste, neboť po pádu totalitního režimu v zemích někdejšího sovětského bloku a následném uvolnění archivů se naše informace o zločinu značně rozšířily. Téměř vše podstatné již bylo zodpovězeno, v létě roku 2000 konečně došlo ke slavnostnímu otevření památníků na nově upravených hřbitovech v Charkově, Katyni a v Medném u Tveru. Zájem české historiografie o katyňskou problematiku je bohužel dosud menší, než by si to význam tématu zaslouhoval. Tento příspěvek by proto chtěl připomenout některé české a slovenské souvislosti s katyňským případem. Netýká se analýzy odrazu tragických událostí v protektorátním tisku či v tehdejší protibolševické a poválečné komunistické propagandě, ani zneužití „katyňské karty“ v politické hře, jež vyřadila polskou emigrační vládu z rozhodování o poválečných osudech země a ovlivnila i československo-polské vztahy. Půjde nám spíše jen o připomenutí několika osob, jež patřily k nepřímým svědkům zločinu.

³ I. JAŻBOROWSKA - A. JABŁOKOW - J. ZORIA, *Katyn. Zbrodnia chroniona tajemnicą państwową*, Warszawa 1998, s. 219-224, 351, 388, 390.

⁴ Např. práce M. HARZ, *Bibliografia zbrodni katyńskiej. Materiały z lat 1943-1993*, Warszawa 1993, zahrnuje 2026 položek.

Patrně nejznámější takovou osobou, nejčastěji uváděnou v odborné literatuře, byl profesor soudního lékařství na Karlově univerzitě v Praze **František Hájek**.⁵ Ve dnech 28. až 30. dubna 1940 se podílel na práci mezinárodní komise zástupců ústavů soudního lékařství a kriminologie ze 13 zemí Evropy, které do Katyně pozvaly německé úřady k účasti na exhumacích.⁶ Učinily tak až poté, co Sovětský svaz nedal souhlas k šetření zvláštní komise, kterou chtěl vypravit Mezinárodní výbor Červeného kříže. Komisi lékařů tedy tvořili výhradně zástupci zemí, jež se až na Švýcarsko nacházely pod kontrolou Německé říše. Tento fakt mohl zpochybnit hodnotu jejich svědectví, neboť veřejné mínění ve svobodném světě už dobře znalo nacistickou propagandu a vědělo o zločinech, páchaných na dobytém území. Navíc se zdráhalo uvěřit, že by podobné zločiny mohl mít na svědomí spojenec ve válce proti Hitlerovi. Členové komise proto s mimořádnou pozorností ověřovali všechny důkazy, s nimiž v Katyni přišli do styku. Jak později shodně potvrdili, německé úřady je nijak neovlivňovaly a umožnily jim pracovat zcela samostatně. Závěry jejich soudně-lékařské expertizy se však shodovaly s výsledky činnosti německé exhumační komise vedené profesorem soudního lékařství a kriminologie na univerzitě ve Vratislavi Gerhardem Buhtzem, stejně jako s názorem technické komise Polského červeného kříže, která na sebe vzala největší díl odpovědnosti za exhumaci a pietní uložení celkem 4243 obětí, z nichž 2730 se podařilo identifikovat.⁷ Pitevní nálezy potvrdily, že k zavraždění polských důstojníků došlo na jaře roku 1940, tedy v době, kdy toto území ještě spravoval Sovětský svaz.

Profesor Hájek hned po návratu do Prahy toto stanovisko v řadě článků v protektorátním tisku potvrdil a v jednom z nich dodal: *„Vraceli jsme se do svých domovů s tísnivými pocity a přesvědčením, že tragédie 12 000 polských důstojníků ponese své důsledky a zanechá v myslích kulturních lidí celého světa nejhroznější dojem a vzpomínky*

⁵ * 30.11.1886 Čertyně, o. Český Krumlov, † 15.3.1962 Praha. Zakladatel a průkopník klasického pojetí soudního lékařství, zvl. forenzní toxikologie, v letech 1934-1957 přednosta Ústavu pro soudní lékařství LF UK v Praze. Viz Československý biografický slovník, Praha 1992, s. 182.

⁶ Závěrečný protokol o práci komise podepsalo jen 12 lékařů - dr. Speelers z Belgie, dr. Markov z Bulharska, dr. Tramsen z Dánska, dr. Saxén z Finska, dr. de Burlet z Holandska, dr. Miloslavich z Chorvatska, dr. Palmieri z Itálie, dr. Orsós z Maďarska, dr. Hájek z Protektorátu Čechy a Morava, dr. Birkle z Rumunska, dr. Šubík ze Slovenska a dr. Naville ze Švýcarska. Zástupce vichystické Francie vojenský lékař dr. Costedoat, vyslaný do Katyně na zvláštní příkaz premiéra Laval, se s poukazem na náhlé zdravotní obtíže ze zasedání komise omluvil, i když se exhumací účastnil. Zástupce Španělska přijel do Berlína už po odjezdu komise, zástupci Portugalska a Turecka svou účast na poslední chvíli z časových důvodů odřekli. Exhumací se účastnil ještě vedoucí německých lékařů dr. Buhtz, ale do práce komise nezasahoval. Viz H. DE MONTFORT, Masakra w Katyniu. Zbrodnia rosyjska czy niemiecka?, Warszawa 1999, s. 49-50; text protokolu viz Amtliches Material zum Massenmord von Katyn, Berlin 1943, s. 114-118.

⁷ Podle německých pramenů bylo exhumováno jen 4123 těl, rozdíl oproti polské statistice patrně způsobila chyba v počáteční evidenci obětí. Celkový počet obětí však byl ještě vyšší, neboť poslední (osmý) hromadný hrob byl v době zastavení exhumací 7. června 1943 vyklizen jen částečně.

na strašlivou éru Kremlu.“⁸ Podobně v jiném článku uvedl: „Právě tak jako v lese u Katynu mohl být jednou třeba v lesích Čech a Moravy připraven bolševickými likvidačními oddíly hromadný hrob pro inteligenci českou. Metoda bolševismu zůstává vždy táž. Pokaždé, kdy pod moc katů GPU přišla nová země, byli její vedoucí mužové a představitelé inteligence pobiti.“⁹ I když se po letech ukázalo, že toto tvrzení nebylo příliš nadnesené, v době okupace je u nás mohl správně pochopit a přijmout jen málokdo. Němci sice využívali katyňského zločinu jako argumentu k oprávnění války proti Sovětskému svazu a Hájkovo svědectví dávalo podobné důkazy českému protektorátnímu tisku, avšak běžný čtenář mohl jen stěží uvěřit, že nacistická propaganda tentokrát ani moc nepřehání. Vždyť hned na protější stránce téhož čísla novin mohl číst zprávy o legálních vraždách každodenně páchaných v českých zemích nacisty, např. o popravě 7 Čechů za sabotování dodávek obilí, machinace s potravinovými lístky a černou porážku dobytka, nebo zprávu o popravě V. Straky z Prahy-Žižkova za činnost „v tajném hnutí odporu proti Říši a proti řádu zavedenému v Čechách a na Moravě.“¹⁰

Krátce po válce byl profesor Hájek zatčen a dlouho vyšetřován pro podezření z kolaborace s okupanty. Na svou obranu zřejmě již ve vazbě připravil útlou knížku, kterou v roce 1946 vydal Spolek lékařů českých.¹¹ Příloha knihy obsahuje situační náčrty z Katyně a tři desítky kvalitních fotografií z dobových německých zdrojů. I když v ní autor dává až příliš okatě najevo svůj souhlas se sovětskou verzí zločinu, přece jen se místy pokouší o objektivní seřazení zjištěných faktů, což vnímavému čtenáři dává jistou možnost samostatného úsudku. Přes všechny nedostatky a zjevně zkreslená tvrzení se Hájkova kniha stala vlastně jediným českým pramenem, který aspoň zčásti umožňoval nahlédnout do pozadí zločinu. Publikace z doby války¹² byly totiž nedostupné a samozřejmě zapovězené, takže kromě zcela schematických brožur přeložených z

⁸ Profesor dr. Hájek o Katynu. Český lékař o místě, kudy šla hrůza bolševických zvěrstev, České slovo, 6.5.1943, s.1; viz též např. Účastník vyšetřování v Katynu. Význačný lékař MUDr. F. Hájek, tamtéž, 8.5.1943, s.1; další články byly zveřejněny v Poledním listě, Přítomnosti, v protektorátním rozhlasu promluvil prof. Hájek přednášku o Katyni.

⁹ -čp-, Nezvratné svědectví o Katynu, České slovo, 7.5.1943, s. 2.

¹⁰ Tamtéž, s. 3, články Škúdcí národa popraveni, Popravený velezrádce.

¹¹ F. HÁJEK, Důkazy katynské, Praha 1946, 22 s. + 29 s. příl.

¹² Kromě již zmíněné např. Das Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht auf Grund amtlicher Unterlagen, Berlin 1943.

ruštiny¹³ a sborníku materiálů z Norimberského procesu¹⁴ neexistoval u nás po téměř celé půlstoletí jiný zdroj informací o Katyni.¹⁵

Profesor Hájek na svou obranu uváděl, že do Katyně odjel na rozkaz říšského protektora a pod nátlakem úředníků z ministerstva vnitra a školství, kteří mu v případě odmítnutí hrozili perzekucí. Popsal některé z dokladů nalezených v hrobech a zopakoval, že na rozdíl od závěrů sovětské komise nebyl při německých exhumacích nalezen žádný doklad z období po jaru 1940. Ve stěžejní otázce data spáchání zločinu se však přiklonil k sovětské verzi a poněkud kostrbatě se pokusil doložit, že exhumovaná těla neležela v zemi déle než rok a půl, takže je mohli zavraždit Němci. Rozpor mezi svou válečnou a nynější výpovědí o Katyni zdůvodňoval neseriózností protektorátních novinářů, kteří mu vložili do úst obraty, které neřekl, nedostatkem zkušeností s exhumací hromadných hrobů, nedostatkem času na seznámení se s průběhem rozkladného procesu ve specifických podmínkách písčité půdy v Katyňském lese apod. Nakonec vysvětlil svůj podpis pod závěrečným protokolem lékařské komise a poděkoval sovětské vládě za shovívavost: *„Každému z nás bylo jasno, kdybychom protokol, který vypracovali prof. Buhtz z Vratislavi a prof. Orsós z Budapešti, nepodepsali, že by se letadlo s námi určitě nebylo vrátilo. [...] Naši situaci vystihly zajisté zcela správně sovětské úřady a proto jest se třeba pokloniti vládě Sovětů, která ve své velkomyslnosti nežádala naše potrestání, neboť si byla vědoma toho, že kdo by byl býval zapochyboval, byl by umlčen.“*¹⁶

Je dosti pravděpodobné, že na zatčení a „převýchově“ profesora Hájka měla zájem sovětská bezpečnost, která hledala „spolehlivé“ svědky pro soud v Norimberku, kde se na žádost sovětské strany mělo jednat i o zločinu v Katyni, zahrnutém do žaloby proti hlavním nacistickým válečným zločincům v oddílu III - Válečné zločiny.¹⁷ Proměna jeho svědectví však asi nebyla dosti přesvědčivá. Do role svědka byl nakonec určen pouze Bulhar Mark Antonov Markov, docent soudního lékařství a kriminologie na univerzitě v Sofii. Ten v únoru 1945 před Nejvyšším lidovým soudem přiznal svou vinu na tom, že se neodvážil vzepřít nařízené cestě do Katyně a odvolal svůj podpis pod závěrečným

¹³ Zpráva Zvláštní komise pro zjištění a vyšetření okolností, za kterých byli německými fašistickými vetřelci postřeleni v Katynském lese zajatí polští důstojníci, Moskva 1944.

¹⁴ Norimberský proces. Sborník materiálů, I. díl, Praha 1953, s. 544-569.

¹⁵ Snad s výjimkou práce A. WERTHA, *Od Stalingradu po Berlín. Rusko vo vojne 1941-1945*, II. díl, Bratislava 1969, která se snažila o objektivní pohled. Teprve na konci osmdesátých let k nám pronikaly pravdivé informace překládané z polského tisku, publikované např. v samizdatových Lidových novinách, 1989, č. 4, 6, 9.

¹⁶ F. HÁJEK, *Důkazy katynské*, s. 21.

¹⁷ Norimberský proces, I. díl, s. 89, žaloba se měla týkat zavraždění 11 000 polských důstojníků nacisty v Katyni v září 1941.

protokolem lékařské komise. Vzápětí byl zproštěn obžaloby a propuštěn.¹⁸ Podobně se ostatně vedlo i profesorovi Hájkovi, který byl po svém přiznání propuštěn z vazby a k soudu vůbec nedošlo. V červenci 1946 stanul docent Markov jako svědek před Norimberským tribunálem, kde tvrdil, že lékaři pracovali v Katyni pod nátlakem německých úřadů a báli se uvést, že exhumovaná těla ležela v zemi jen asi rok nebo rok a půl. Zpochybnil rovněž hodnověrnost závěrečného protokolu poukazem na to, že nebyl podepsán 30. dubna ve Smolensku, jak je v něm uvedeno, ale až 1. května na zpáteční cestě do Varšavy.¹⁹ Další důkazy žaloby byly už velmi chatrné, takže je obhajoba snadno rozbila. Otázka Katyně nakonec tichou cestou zmizela z jednání procesu a neobjevila se už ani ve výroku o vině.

Jméno profesora Hájka se v souvislosti s Katyní objevilo ještě jednou, když v zemích svobodného světa konečně dozrál čas na odhalení pravdy o kатыňském zločinu, dlouhá léta přísně utajované ve jménu spolupráce s mocným sovětským spojencem. Nástup studené války stejně jako skutečná válka v Koreji spolu s dalšími vlivy způsobily změnu politického klimatu především v USA, což v září 1951 umožnilo vznik zvláštní komise Sněmovny reprezentantů amerického Kongresu. Dala si za cíl shromáždit svědectví a důkazy o kатыňském zločinu a spolehlivě zjistit jeho viníky. Sovětský svaz na to v únoru 1952 reagoval protestní nótou a rozpoutal mohutnou propagandistickou kampaň, v níž jeho satelitní země nemohly zůstat stranou. Rudé právo zveřejnilo kompletní zprávu sovětské vyšetřovací komise z roku 1944, jež připisovala zločin Němcům.²⁰ Následovalo spravedlivé rozhořčení československého lidu: „*Pracující lid naší vlasti velmi dobře pochopil, co imperialističtí piráti sledují touto bezpříkladnou bestiální kampaní. Ve všech krajích naší republiky se zvedla mohutná vlna rozhořčeného pobouření.*“²¹

Je pochopitelné, že tato vlna znovu vynesla na stránky novin svědectví profesora Hájka. Jeho závěry o pachatelích zločinu byly tentokrát ještě rezolutnější. Jestliže v roce 1943 uváděl: „*Aby však bylo jasno na všechny strany, připomínám, že jsme měli naprostou volnost pohybu a každému v jeho přání bylo ihned vyhověno. [...] Očekával-li někdo, že lékařům bude přidělena mrtvola už vyhrabaná, mýlil se. Každý si mohl určit šachtu a*

¹⁸ H. DE MONTFORT, Masakra w Katyniu, s. 59-60.

¹⁹ Norimberský proces, I. díl, s. 553-563; i další lékaři (např. F. Orsós) uváděli, že protokol byl podepsán až 1. května v poledne při mezipřistání, patrně na vojenském letišti Biała Podlaska. Viz H. DE MONTFORT, Masakra w Katyniu, s. 56, 138.

²⁰ Polský lid je pobouřen americkou provokací s „katynským případem“, Rudé právo, 5.3.1952, s. 2; Zpráva zvláštní komise pro zjištění a vyšetření okolností poprav polských zajatých důstojníků německofašistickými vetřelci v kатыňském lese, tamtéž, 6.3.1952, s. 3-5; Metropolita Nikolaj o americké provokaci s „katynským případem“, tamtéž, 8.3.1952, s. 2.

²¹ Američtí imperialisté neujdou odpovědnosti, Rudé právo, 7.3.1952, s. 2.

ukázat na mrtvolu, kterou si přeje pitvat.“²² tak nyní naopak tvrdil, že nacisté v Katyni všechno předem naaranžovali: „Tato nápadná připravenost všeho překvapovala, takže mé skálopevné přesvědčení hned od prvního okamžiku bylo, že tento strašný zločin spáchali nacisté sami.“ Přišel dokonce s novým důkazem o tom, že mrtví leželi v hrobech jen poměrně krátkou dobu: „Tabák v cigaretových pouzdrech byl žlutý, neporušený, ač za tři léta v zemi vlivem vlhkosti by látka i tabák musely být znatelně porušeny.“²³ Nový prvek vnesl i do vysvětlení, jak došlo k podpisu závěrečného protokolu. Několik dnů po návratu z Katyně prohlásil: „Provedl jsem pitvu, pomáhal mi jeden civilista a když jsem skončil, stál už připraven písař, který mi napsal na stroji protokol. Tak činili i druzí, načež se všechny protokoly prozkoumaly ve společné poradě a vypracoval se jednotný úřední protokol, který, jak už známo z denního tisku, jsem podepsal.“²⁴ S odstupem devíti let od oné události ji však viděl podstatně jinak: „Někteří z členů výpravy neznali tak dokonale německy, aby mohli napsat přesnou vědeckou zprávu. Napsal ji a zestylizoval německý lékař z Vratislavi dr. Buhtz, který později zahynul. Když zprávu zestylizoval a napsal, shromáždil nás, přečetl ji a dal nám ji podepsat. Tak byl stvořen výtvar hitlerovské propagandy, kterého má být v dnešní době znovu proti Sovětskému svazu hanebně zneužito.“ Nevšední slovní obrat se mu zřejmě zalíbil natolik, že jej použil ještě jednou v závěrečné patetické výzvě: „V důsledku toho vyzývám všechny učence a vědce světa, aby pozvedli a spojili svůj hlas proti americké akci s tzv. katynským případem, které má být znovu proti Sovětskému svazu hanebně zneužito.“²⁵

Výzva se skutečně dostala do světa a oslovení učenci se záhy ozvali. Už v dubnu 1952 vypovídal před komisí amerického Kongresu na výjezdním zasedání v Neapoli profesor soudního lékařství místní univerzity Vincenzo Mario Palmieri. Zdůraznil, že lékaři podepisovali závěrečný protokol dobrovolně a nikdo na ně nečinil nátlak. Doktor Helge Tramsen, hlavní chirurg dánské královské flotily a někdejší asistent ústavu soudního lékařství v Kodani prohlásil, že v Katyni často rozmlouval s oběma profesory, kteří odvolali svůj podpis pod protokolem, s Markovem i s Hájkem, a že tenkrát nikdo z nich vůbec nepochyboval o tom, že zločin spáchali Rusové a že těla obětí byla pohřbena před více než dvěma lety. Dobrovolnost Hájkova podpisu pod závěrečným protokolem výslovně potvrdil i profesor soudního lékařství na univerzitě v Ženevě François Naville.

²² Profesor Hájek o Katynu, České slovo, 6.5.1943, s. 1.

²³ Usvědčení lháři. Prohlášení univ. prof. Františka Hájka, Rudé právo, 11.3.1952, s. 2; otiskla též Lidová demokracie, 9.3.1952.

²⁴ Profesor Hájek o Katynu, České slovo, 6.5.1943, s. 1.

²⁵ Usvědčení lháři, Rudé právo, 11.3.1952, s. 2.

Poválečná zpráva člena technické komise Polského červeného kříže doktora Mariana Wodzińskiego z Ústavu soudního lékařství v Krakově dokonce uváděla, že profesor Hájek v Katyni vůbec nepokládal vedoucího německých exhumací profesora Buhtze za nějakého manipulátora, ba právě naopak, choval se k němu „s mimořádnou kolegiálníostí“.²⁶

Nad postavou profesora Hájka se vznáší řada otazníků. Byla jeho váhavost důsledkem jeho povahových a morálně volných vlastností? Bránil mu v rozhodnějším vystupování strach? Báł se o svou kariéru? Vykupoval si křivým svědectvím svobodu? Nebo snad byl aspoň zčásti přesvědčen o solidnosti sovětských argumentů? To by však sotva mohl být pokládán za odborníka, jakým nepochybně byl. Dobrý znalec lidských povah, psychiatr profesor Vladimír Vondráček, o něm ve svých pamětech napsal: „Profesora Hájka jsem znal osobně a velmi jsem si ho vážil jako odborníka i jako člověka. Byl to muž vysoké postavy, černovlasý, nosil (pod nosem) 'kartáček'. V životě prošel několika nebezpečnými a nepřijemnými situacemi, jak již to povolání soudního lékaře někdy přináší.“²⁷

Tato narážka se jistě týkala především Katyně, ale mohla též souviset např. s Hájkovou úlohou znalce při pitvě ministra zahraničí Jana Masaryka po jeho nevyjasněné sebevraždě 10. března 1948. Hájek se účastnil též pitev osob popravených při nezákonných soudních procesech na počátku 50. let a dodnes je mu zazlíváno, že souhlasil s odvezením těl po pitvě do společného hrobu v Praze-Ďáblicích, aniž by včas uvědomil pozůstalé. Ví se rovněž o tom, že v únoru 1950 na žádost státní bezpečnosti „upravil“ v pitevní zprávě příčinu smrti faráře Josefa Toufara, ubitého při výsleších v případě tzv. čichoštského zázraku.²⁸ Zdá se tedy, že vzhledem ke své „pochybné“ minulosti mohl být vydírán a musel se vykupovat spoluprací s totalitním režimem. To mu na druhé straně umožňovalo stát v čele Ústavu pro soudní lékařství až do věku 71 let a bez potíží publikovat, jak o tom svědčí např. dodnes ceněná a vyhledávaná příručka soudního lékařství.²⁹ Až po smrti se mu dostalo z úst jednoho z někdejších kolegů poněkud shovívavějšího hodnocení onoho protikladného dvojího svědectví o Katyni. Už zmiňovaný profesor Palmieri v rozhovoru z roku 1978 smířlivě uvedl: „Lékařský posudek byl nezvratný. Bez váhání jej podepsal i profesor Markov ze Sofie, i profesor Hájek z Prahy;

²⁶ H. DE MONTFORT, Masakra w Katyniu, s. 76, 136-139; Zbrodnia katyńska. Dokumenty i publicystyka, Warszawa 1990, s. 129.

²⁷ V. VONDRÁČEK, Konec vzpomínání, Praha 1988, s. 118.

²⁸ J. POSPÍŠIL, Nesmiřitelní, Vizovice 1992, s. 156; K. KAPLAN, Nebezpečná bezpečnost, Brno 1999, s. 161.

²⁹ F. HÁJEK, Soudní lékařství v praxi, 1. vyd. Praha 1925, 4. vyd. Praha 1952.

nelze se divit jejich pozdějším odvoláním. Odvolal bych asi i já, kdyby osvobození Neapole připadlo sovětským vojákům...“³⁰

Slovenskou republiku zastupoval v katyňské lékařské komisi **František Šubík**,³¹ profesor patologické anatomie na Lékařské fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Krátce před válkou vstoupil do Hlinkovy strany (HSĽS), stal se předsedou jejího Sociálního ústavu a od srpna 1940 členem Státní rady, od roku 1942 byl šéfem zdravotnictví na Slovensku. Stejně zářivá byla jeho kariéra umělecká - psal verše pod jménem Andrej Žarnov. Debutoval v roce 1925 politicky laděnou sbírkou *Stráž pri Morave*, pro niž byla podle některých kritiků charakteristická „nacionalistická chechofobistická antipoézia“.³² Sbíрка byla po vydání zkonfiskována, doplněné vydání z roku 1940 bylo využito jako argument protičeské propagandy. V prvních letech války už měl za sebou další 4 básnické sbírky,³³ vycházející z křesťansko-národní ideologie A. Hlinky, kterého Šubík jako reprezentant Ústředí slovenského katolického studentstva doprovázel na cestě po USA v roce 1926.³⁴ Poezii též úspěšně překládal, především z polštiny.³⁵ Patřil ke slovenským polonofilům a o to větší rozčarování mu způsobil polský požadavek na část Oravy, Spiše a Javoriny v listopadu 1938. Zveřejnil tehdy ve Slováku báseň o svém citovém rozchodu s Polskem, o níž konzul Łaciński v dopise vyslanci Papéemu prohlásil, že přispěje k šíření protipolských nálad na Slovensku mnohem účinněji, než by to dokázalo třeba i několik protipolských článků v novinách.³⁶

V roce 1943 měl na žádost německého vyslanectví určit zástupce Slovenska do katyňské komise. Navrhl profesora H. Krska, ale ten byl pro svou českou národnost odmítnut. Další kandidát profesor Ladziánský na poslední chvíli onemocněl. Ministr vnitra Alexander Mach nakonec doporučil, aby do Katyně jel sám Šubík. I když Šubík nebyl soudní lékař ale patolog, pokládalo se za výhodu, že zná polské prostředí, takže

³⁰ J. ŁOJEK [Ł. JERZEWSKI], Dzieje sprawy Katynia, Białyostok 1989, s. 69.

³¹ * 19.11.1903 Kuklov, o. Senica, † 16.3.1982 Pougkeepsie, N.Y., USA, přednosta Patologického ústavu Univerzity Komenského (za války Slovenské univerzity) v Bratislavě. Po válce vězněn, v r. 1952 emigroval a od r. 1953 žil trvale v USA, kde pracoval jako lékař. Mezinárodně uznávaný znalec v oboru patologie. Viz Slovenský biografický slovník, VI. zv., Martin 1994, s. 486.

³² S. ŠMATLÁK, Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť, Bratislava 1988, s. 524.

³³ Brázda cez úhory (1929), Hlas krvi (1932), Štít (1940), Mŕtvy (1941), viz Slovenský biografický slovník, VI. zv., s. 487.

³⁴ Tamtéž; Z. NIEDZIELA, Literatura katolícka w Czechosłowacji w latach 1918-1948 jako sygnal kryzysu cywilizacji chrześcijańskiej, in: Współczesni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów, Kraków 1997, s. 44.

³⁵ Výbor U polských básnikov, samostatné preklady Z. Krasiński (Nebožská komédia), A. Mickiewicz (Poézia), J. Kasprowicz (Hymny), J. Iwaszkiewicz (Leto v Nohante), viz Slovenský biografický slovník, VI. zv., s. 487.

³⁶ E. ORLOF, Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938-1939, Kraków 1980, s. 113-114.

jeho svědectví o smrti polských důstojníků bude důvěryhodnější.³⁷ Záhy obletěla svět fotografie z Katyně, na níž prof. Šubík spolu s dr. M. Wodzińským přihlížejí pitvě polského důstojníka, kterou provádí profesor Hájek. Právě člen technické komise Polského červeného kříže dr. Wodziński uvedl ve své zprávě, podané v Londýně v roce 1947, jedno z mála svědectví o pobytu prof. Šubíka v Katyni: „*Ja osobiście miałem najbliższy kontakt ze Słowakiem (prof. Subikiem), który w prywatnej ze mną rozmowie, podkreślając swój zasadniczo wrogi stosunek do Niemców i surowo krytykujący quislingowskie rządy Tiso, jednocześnie oświadczył, iż nie ma on żadnej wątpliwości, co do czasu popełnienia zbrodni.*“³⁸

Hned po návratu z Katyně se prof. Šubík podělil s novináři o první dojmy a podle Českého slova „*vyzval k boji proti židovskému bolševismu*“.³⁹ V tomto duchu přednesl v Hlinkově domě v Bratislavě 9. května 1943 před početným auditoriem přednášku, kterou pod titulkem *Ešte rozhodnejšie proti židobolševizmu* publikoval následujícího dne list HSĽS *Slovák* a zčásti i *Gardista*. Rétorika nacistické propagandy se snažila představit Němce jako ochránce civilizačních hodnot před židovským barbarstvím, což mělo opravňovat jejich genocidní politiku vůči Židům. Dobře se k tomu dalo využít i zmínky ze Šubíkovy přednášky: „*Podľa výpovede svedkov les strážili a popravy vykonávali členovia GPU. Boli v uniformách a skoro všetci židovského výzoru.*“ Na shromáždění vystoupil i ministr vnitra Mach a akce byla zakončena „*protižidovskou a protibolševickou demonstrací*“.⁴⁰ Další Šubíkova přednáška se pod názvem *Pravda o Katynskom lese* konala v bratislavské Redutě 11. 5. 1943, opět za mimořádného zájmu veřejnosti i tisku.⁴¹ V publikovaných člancích profesor Šubík uváděl, že byl osobně při tom, když v jedné z exhumovaných mrtvol poznal někdo z polské delegace svého bratra, brigádního generála Mieczysława Smorawińského. Své zážitky z Katyně doplňoval vášnivým vyznáním, ochotně přebíraným zvláště německým tiskem: „*Trotzdem es in unserer*

³⁷ E. ČOBEJOVÁ, *Katynská tragédia a slovenský básnik*, Život, 1990, č. 22, s. 20.

³⁸ *Zbrodnie katynska*, Dokumenty i publicystyka, s. 129.

³⁹ *Katynské hroby strašlivou obžalobou bolševismu*. Evropský tisk o svědectví lékařů-znalců dvanácti národů, *České slovo*, 6.5.1943, s.2; *Ganz Europa drohte ein riesiges Katyn*, neoznačený výstřižek z německých novin ze 6.5.1943, pochází ze souboru Výstřižky z německého tisku, uloženého v Ústředním vojenském archivu (CAW) ve Varšavě ve sbírce „Kolekcja materiałow z archiwów rosyjskich“, fond „Komisja Burdenki“, nr 11-12 1 (K-228), t. 956, s. 82. Podle průvodního dopisu z 18.8.1944 získal tyto výstřižky 2. běloruský front a prostřednictvím nadřízených je postoupil Mimořádné státní komisi pro vyšetřování zločinů německo-fašistických okupantů a jejich společníků. Kopie výstřižků jsou většinou bez označení původu a datace, avšak podle podobného souboru, uloženého tamtéž pod nr 11-12 (K-37), t. 982 můžeme soudit, že výstřižky pocházely především z listů *Ostdeutscher Beobachter*, *Krakauer Zeitung*, *Litzmannstädter Zeitung*, *Völkischer Beobachter*.

⁴⁰ E. ČOBEJOVÁ, *Katynská tragédia a slovenský básnik*, s. 21.

⁴¹ *Slovenský biografický slovník*, VI. zv., s. 486.

*Kommission auch drei nicht gerade deutschfreundlich eingestellte Mitglieder gegeben hat, stellten wir doch einwandfrei und einstimmig ohne irgendeine Beeinflussung fest, daß alles, was von deutschen Seite über die Greuelthaten im Walde von Katyn verbreitet wurde, auf vollster Wahrheit beruht, weshalb jeder einzelne von uns auch mit ruhigen Gewissen erklären kann, daß nicht der geringste Zweifel darüber besteht, daß diese Massenmorde von den Bolschewisten verübt wurden. Wer das gesehen hat, was wir im Wald von Katyn sahen, der wird mit zustimmen, wenn ich sage: kämpft alle die ihr Ehre und Gewissen habt, kämpft aus allen Waffen gegen den Bolschewismus!*⁴²

Nedlouho po těchto veřejných vystoupeních profesor Šubík svou aktivitu omezil, neboť mu přátelé vyčítali, že podporuje německou propagandu. Po válce o tom vypovídali před vyšetřovací komisí bratislavského Národního soudu jeho spisovatelští kolegové. Ján Smrek omlouval Šubíka vášnivou povahou, kvůli níž se dá snadno bez rozmyslu strhnout, a dále uváděl, že po domluvě Šubík „začal byť opatrnejší, vyhýbal sa nejakému ďalšiemu exponovaniu v politike a dosť často dával najavo medzi nami, že s Nemcami nechce mať nič spoločného...“ Potvrdil to i Laco Novomeský konstatováním že po diskuzích Šubík „sám uznal, že i keby bola pravda o Katyni taká, ako ju udával, ide len o zlomok výčinov, ktoré Nemci páchali v Poľsku, o čom vedel z vlastných skúseností.“⁴³ Když byla počátkem roku 1945 zveřejněna zpráva sovětské komise o katyňském zločinu, už veřejně nevystoupil, přestože ho o to Němci opět žádali. Jistě se obával i blížící se fronty, před níž, údajně na výzvu A. Macha, odešel 31. března 1945 do rakouského Kremsmünsteru a bavorského Altöttingu. Na žádost československé vlády jej však americké úřady 2. července 1945 vydaly do Prahy a od 16. července byl vězněn v Bratislavě.⁴⁴

V literatuře se uvádí, že na rozdíl od prof. Markova a Hájka prof. Šubík při poválečných výsledcích svůj podpis pod závěrečným protokolem katyňské lékařské komise neodvolal.⁴⁵ Avšak jestliže ve svých původních vystoupeních za války opakovaně zdůrazňoval samostatnost rozhodování členů komise bez jakéhokoliv nátlaku ze strany německých úřadů, nyní objektivnost činnosti komise a podpisu protokolu zpochybnil: „Bolo žiadané zo strany Nemcov, aby protokol podpísali všetci prítomní zahraniční lekári, proti čomu som

⁴² CAW, Kolekcja mat. rosyjskich, Komisja Burdenki, nr 11-12 1 (K-228), t. 956, s. 62, neupřesněný výstřižek novinového článku „Es war einfach ein Bild des Schreckens“. Článek zmiňuje, že o Šubíkově přednášce psala i katolická Slovenská pravda.

⁴³ E. ČOBEJOVÁ, Katynská tragédia a slovenský básnik, s. 21.

⁴⁴ Tamtéž; Slovenský biografický slovník, VI. zv., s. 486.

⁴⁵ H. DE MONTFORT, Masakra w Katyniu, s. 58-59.

ja, prof. Saxén a ešte iní dvaja účastníci mali námietky a tvrdili sme, že nie sme súdni lekári. Pri tomto sa prítomný nemecký generál na nás rozkríkol, že je treba, aby sme jednotne všetci podpísali, ja však nie s kludným svedomím, lebo po troch dňoch šetrenia nebolo možno bezpečný nález urobiť mne, ktorý nie som súdnym lekárom.“ Zároveň se dovoľoval svedectví kolegy Hájka: „... všetci delegáti malých národov boli sme zastrašení, čo môže dosvedčiť aj profesor Hájek z Prahy.“⁴⁶

V listopadu 1945 bylo na prof. Šubíka podáno trestní oznámení, jež mu kladlo za vinu nejen katyňské svedectví, ale též jeho válečné působení ve funkci přednosta zdravotního odboru Ministerstva vnitra; jednalo se o zákazy výkonu povolání u židovských lékařů. Na jeho obranu však vystoupila Lékařská komora a prokázalo se, že mnoha neárijským lékařům pomohl a že jich v jím řízeném resortu pracovalo ve skutečnosti více, než za jeho předchůdce. Dostal tedy jen mírný trest, který si odpykával v Leopoldově. Po propuštění z vězení pracoval jako obvodní lékař v Trnavě, byl totiž zbaven profesury. Žil pod policejním dohledem, nesměl nic vydávat, jeho verše byly vyřazeny z učebnic. V přímém ohrožení se znovu ocitl počátkem roku 1952, kdy Sovětský svaz rozpoutal propagandistickou kampaň falšující katyňský případ. Z nebezpečné situace se mu s pomocí rakouských přátel nakonec podařilo 30. dubna 1952 uniknout za hranice republiky. Pobýval v Drödingu, ve Vídni a v Německu, v roce 1953 odjel do USA. Živil se tam jako lékař a patřil k uznávaným patologům. Působil též v krajanském spolkovém hnutí, ale k vlastní tvorbě se vracel už jen sporadicky.⁴⁷ Nebylo zjištěno, že by v emigraci podával nějakou výpověď ve věci Katyně, tak jak to činili někteří jeho kolegové z lékařské komise (např. Tramsen, Palmieri, Naville, Orsós).

Prvním slovenským kandidátem na cestu soudních lékařů do Katyně byl už zmiňovaný profesor **Herman Krsek**,⁴⁸ tehdy přednosta Ústavu pro soudní lékařství při Slovenské univerzitě v Bratislavě. Pro svůj český původ nebyl sice vybrán, ale o několik týdnů později byl poctěn důvěrou zastupovat Slovensko na podobné cestě. V městě Vinnica na Ukrajině se v té době postupně odkrývalo 91 hromadných hrobů, v nichž bylo nalezeno celkem 9432 mrtvých těl, většinou místních občanů, postřílených příslušníky NKVD už

⁴⁶ E. ČOBEJOVÁ, *Katyňská tragédia a slovenský básnik*, s. 21.

⁴⁷ V emigraci vydal jedinou básnickou sbírku *Presievač piesku* (Řím 1978), z polštiny přeložil výbor z veršů papeže Jana Pavla II. (Karola Wojtyły) *Profily a překládal též z díla Sofokla, Danteho, O. Wilda aj. Z bernoláčtiny do moderní slovenštiny přeložil výbor z J. Hollého Hlas matky Tetry* (1963). Viz *Slovenský biografický slovník*, VI. zv., s. 487.

⁴⁸ * 11.10.1897 Doudleby nad Orlicí, o. Rychnov nad Kněžnou, † 29.8.1983 Bratislava, v letech 1924-1970 pracovník Ústavu (a katedry) soudního lékařství Univerzity Komenského v Bratislavě, který vybudoval. Autor odborných prací *Kapitoly ze soudního lékařství, Soudní lékařství*. Viz *Slovenský autobiografický slovník*, III. zv., Martin 1989, s. 277.

v letech 1937-1939.⁴⁹ V době od 13. do 15. července 1943 tam pracovala mezinárodní komise soudních lékařů pozvaná německými úřady (na rozdíl od Katyně v komisi tentokrát chyběl český zástupce).⁵⁰ Je zajímavé, že prof. Krsek nebyl po válce za svou účast v komisi nijak postižen, naopak dosáhl v roce 1946 řádné profesury (ta z r. 1940 byla jen mimořádná), mohl působit ve vedení ústavu až do svých 77 let a dočkal se i vyznamenání Za zásluhy o výstavbu a Řádu práce.⁵¹

Odborná literatura si právem všímá především faktograficky bohatých relací členů katyňské lékařské komise, avšak česká veřejnost se o Katyni dovídala spíše z jiného dobového svědectví. Podal je známý básník a spisovatel **František Kožík**,⁵² účastník jedenáctičlenné delegace evropských spisovatelů, která 20. dubna 1943 pobývala v Katyni na pozvání říšského ministerstva propagandy.⁵³ Pracoval v té době jako redaktor pražského rozhlasu a měl za sebou už šest básnických sbírek, pět divadelních her, pět románů (včetně slavného *Největšího z pierotů*) a řadu dalších prací. Byl ceněn jako „*obratný improvizátor bohaté tvůrčí a kombinační schopnosti*“,⁵⁴ což spolu s důvěrou, jíž se u svých českých čtenářů a posluchačů těšil, mohlo být důvodem, proč byl protektorátními úřady k cestě do Katyně nakonec vybrán právě on. Původně byl totiž jako zástupce protektorátu určen spisovatel Jan Drda, který se ale vymluvil na nemoc. Kožík mu později ve svých pamětech zazlívá, že ho na hrozící nebezpečí neupozornil, takže se nařízení úřadu říšského protektora, doprovázenému nezastíranými výhrůžkami perzekuce v případě odmítnutí, nemohl už nijak vyhnout.⁵⁵ Odjížděl v důvodných obavách, že jeho svědectví má posloužit nacistické propagandě: „*S hrůzou v srdci jsem*

⁴⁹ Strašlivý nález v generálním okrese Žitomiru. Hroby několika tisíc Ukrajinců povražděných GPU, České slovo, 6.7.1943, s. 1, a další čísla téhož listu z 10., 11., 14., 15., 18. a 20.7.1943; z literatury viz např. J. MACKIEWICZ, Klucz do „Parku kultury i odpoczynku“, in: Katyń. Wybór publicystyki 1943-1988, London 1988, s. 114-122; A. SOLŽENICYN, Souostroví Gulag 1918-1956, 3. díl, Praha 1990, s. 15.

⁵⁰ Chyběl také zástupce Dánska a Švýcarska, naopak přibyl zástupce Švédska. Viz Oběti bolševických vrahů ve Vinnici byly pochovány zaživa. Protokol nejznámějších soudních lékařů o vinnických hromadných hrobech, České slovo, 20.7.1943, s. 1-2; Internationales Protokoll zu Winniza, Deutsche Allgemeine Zeitung, 20.7.1943.

⁵¹ Slovenský biografický slovník, III. zv., s. 277.

⁵² * 16.5.1909 Uherský Brod, † 5.4.1997 Praha. Viz Československý biografický slovník, Praha 1992, s. 354; Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století, Praha 1998, s. 709; M. BORÁK, Trzy spowiedzi Franciszka Kozika, Supplement, Pismo Stowarzyszenia Autorów Polskich w Krakowie, 1993, nr 22, s. 3-7.

⁵³ Tvořili ji 3 zástupci Belgie, z toho 2 Vlámové (básník Ferdinand Vercknocke a beletrista Filip de Pillecijn) a Valon Pierre Hubermont, dále 2 Finové - Jaabo Neppo [někdy uváděn jako Leppo] a švédský písničkář básník Ornulv Tigestaedt [někdy uváděn jako Tigerstedt], italský spisovatel Enrico Massa, španělský profesor literatury na univerzitě v Madridu Gimenez Caballero, český básník a spisovatel František Kožík, polský univerzitní profesor a premiér předválečné vlády Leon Kozłowski, žijící v Berlíně, německý dramatik Filip Lützkendorff, vedoucím delegace byl Karl Thielke. Při mezipřistání ve Varšavě se k výpravě připojil ruský rozhlasový reportér Vasiljev. Blíže viz např. So war es in Katyn. Ausländische Journalisten schildern ihre Eindrücke, Völkischer Beobachter, 23.4.1943; Evropští básníci u katynských hrobů, České slovo, 27.4.1943, s. 2.

⁵⁴ J. KUNC, Slovník českých spisovatelů beletristů 1945-1956, Praha 1957, s. 202.

stále myslel na článek, který budu muset napsat. Psal jsem jej v duchu předem a umiňoval jsem si, že rozhodně nesplním, co ode mne Němci žádali. Slovo po slovu jsem vážil a lepil k sobě. Rozhodně jsem se chtěl vyhnout každé zmínce o pachatelích zločinu. Když nás dovezli na letiště a vstoupili jsme do letadla, byl jsem vysílen psychicky i fyzicky. Bylo mi zle a přál jsem si jedině: aby partyzáni nízko letící letadlo sestřelili a abych měl ode všeho navždy pokoj.“⁵⁶

V prvních rozhovorech s novináři po návratu do Berlína se Kožík skutečně vyhýbal přímé zmínce o pachatelích zločinu, ale už jeho nepřímá zmínka o tom, že poslední data na dokumentech vyzvednutých z hrobů pocházela z počátku dubna 1940, pachatele jasně usvědčovala.⁵⁷ Protože se od něj očekávalo obsáhlejší svědectví, zpracoval hned po návratu do Prahy reportážní materiál, který jen s menšími úpravami odvysílal v rozhlasu a publikoval v denním tisku. Ve snaze vyhnout se hodnocení se soustředil na líčení čistě osobních dojmů a na patetické projevy lásky k vlasti, až to byla místy hotová slovní ekvilibristika, jako třeba v reportáži pro týdeník Svět: *„Osude, dej, ať se můj národ poučí z těch krutých zkušeností, jichž byl ušetřen, a dej, aby i bez nich našel ve své celistvosti přímou cestu k pravdě, k pravdě, jež je jeho novou historií, budoucností jeho dětí, jeho životem.“*⁵⁸ Podobně zakončil svůj článek v Českém slově: *„Vlak jede hlubokou tmou, skoro nic nevidět a přece pootevřeným oknem prochází vlahý vítr a nese celé záplavy vůně. To není už vůně smrti, to jsou rozkvetlé ovocné aleje, to je vůně jara, poselství příštího plodného léta. A já si uvědomuji, jak mám rád svoji zem a jak vroucně jí přeji mnoho, mnoho života do budoucnosti.“*⁵⁹

Lze jistě uznat, že s takovým vyzněním textu nemohl být německý vedoucí pražského rozhlasu Horst Pabel příliš spokojen, jak to Kožík v pamětech zdůrazňuje. Zároveň však lze stěží uvěřit Kožíkovu tvrzení, že si s nacistickou propagandou vůbec nijak nezahlasil.⁶⁰ Vedle neutrálních výroků typu *„Zde nelze svědčit ani víc, ani míň. Jen pravdu.“*⁶¹ se v textu obou článků objevilo i pojmenování pachatelů zločinu, i když je Kožík vložil do úst Poláku

⁵⁵ F. KOŽÍK, *Vzpomínky*, Praha 1995, s. 211-212; událost potvrzuje ve svých pamětech A. C. NOR, *Život nebyl sen (Záznam o životě českého spisovatele)*, sv. 1, Brno 1994, s. 452. Chybně však datuje dobu spáchání katyňského zločinu na podzim roku 1939.

⁵⁶ F. KOŽÍK, *Vzpomínky*, s. 213.

⁵⁷ Evropské spisovatelé o katyňské vraždě. František Kožík mezi účastníky výpravy, *České slovo*, 30.4.1943, s. 2.

⁵⁸ F. KOŽÍK, *Co jsem viděl v Katyně*, Svět, 1943, č. 18, s. 3; přetištěno v nezkrácené podobě v časopise *Výběr*, 1943, č. 5, s. 565-569; mírně krácená verze pod názvem *Básníkovo katyňské „viděl jsem“*. Dr. Kožík popisuje své dojmy ze zájezdu do Katyně, *České slovo*, 8.5.1943, s. 4.

⁵⁹ Spisovatel dr. Kožík o svých dojmech z Katyně, *České slovo*, 3.5.1943, s. 2; F. KOŽÍK, *Vzpomínky*, s. 214. Zde je v citátu, možná omylem, vynechána první polovina druhé věty.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Spisovatel dr. Kožík o svých dojmech z Katyně.

Kozłowskiému nebo ruským vesničanům z okolí Katyně, kteří datovali zločin rokem 1940. V člancích jsou však i jednoznačné zmínky o „*nové Evropě*“, zachráněné německým vojákem, v níž bude vzkvétat kultura národů, které zaslechly „*volání doby*“.⁶² Dochovala se i fotografie ze schůzky pražského Pressklubu ze 7.5.1943, na níž Kožík spolu s dr. Hájkem líčili své zážitky z Katyně protektorátním novinářům.⁶³ Sotva lze posoudit, nakolik novináři do textů zasáhli bez vědomí autora, jak se na to Kožík odvolával. Když však byl v lednu 1944 vyzván ke vstupu do Ligy proti bolševismu, což se od účastníka kатыňské delegace jistě mohlo očekávat, odmítl.⁶⁴ Nesl pak za to důsledky v podobě zákazu přednášek a stažení svých her z repertoáru divadel, v rozhlase mohl pracovat jen anonymně.

Hned po válce, jejíž konec prožil jako účastník pražského povstání, byl Kožík za své svědectví z Katyně volán k odpovědnosti. Na svou obranu nechal na radu Ivana Olbrachta přeložit své kатыňské reportáže do ruštiny a prostřednictvím Julia Dolanského je předložil sovětskému velvyslanectví v Praze k posouzení. Po sovětském konstatování, že jeho cesta do Smolenska byla vlastně „*násilným zavlčením*“ a že se jeho vinou nebudou zabývat, byl znovu přijat do rozhlasu.⁶⁵ Nezabránilo to však projednávání jeho případu před očištnou komisí Syndikátu českých spisovatelů.⁶⁶ Její předseda profesor Václav Černý v pamětech uvedl, že Kožík se před komisí „*dostavil v bezvadně vycídné a vyžehlené uniformě československého poručíka*“ a že si přinesl „*i potvrzení z pražského sovětského zastupitelství, že mu jeho válečná cesta do Katynu k hrobům tisíců povražděných polských důstojníků nemá být vykládána ve zlém. Na zastupitelstvu znali ovšem skutečnost, o které jsme my dosud neměli tušení: pravou totožnost autorů kатыňského masakru, a zřejmě si nepřáli, aby se ty věci roztahovaly a jakkoliv větraly. I nezbylo nám než žasnout nad sovětskou benevolencí a Kožík nutně vyvázl lacino, ač byl původně, a to usnesením celého výboru Syndikátu, nikoliv jeho očištné komise, ze Syndikátu vůbec vyloučen: přijetí německé nabídky navštívit Katyn byla hlavní z výtek, které proti*

⁶² F. KOŽÍK, Co jsem viděl v Katynu.

⁶³ J. ČVANČARA, Někomu život, někomu smrt. Československý odboj a nacistická okupační moc 1941-1943, Praha 1997, s. 208.

⁶⁴ S odstupem let hodnotil své rozhodnutí takto: „Když se o tom píše a čte dnes, vidíme relativitu dějin v čase. Dnes by bylo rozhodnutí velmi snadné: jsme v té lize všichni. Tehdy to ovšem znamenalo veřejně se připojit k nacistické propagandě.“ Viz F. KOŽÍK, Vzpomínky, s. 223.

⁶⁵ Tamtéž, s. 236.

⁶⁶ Komise pracovala ve složení: Václav Černý (předseda), Ilja Bart, T. Svatopluk (Svatopluk Turek), Bohumil Mathesius, sekretářem byl Karel Scheinpflug. Viz F. KOŽÍK, Vzpomínky, s. 237; V. ČERNÝ, Paměti III (1945-1972), Brno 1992, s. 57. Autor, patrně omylem, uvádí jako člena komise Josefa Svatopluka.

němu *Syndikát vznesl.*⁶⁷ Ono „laciné“ vyváznutí představovalo zákaz publikační činnosti na dobu čtyř let, který byl po Kožíkově odvolání zmírněn na dva roky.⁶⁸ Kožík pokládal tento trest za důsledek zášti kolegů, kteří mu záviděli literární úspěchy.⁶⁹

Potřetí zasáhla Katyň do Kožíkova života na jaře roku 1952, kdy začala odvetná propagandistická kampaň Sovětského svazu, jež měla zpochybnit výsledky šetření komise Kongresu USA ve věci katyňských vražd. Sovětské úřady neměly argumenty k opodstatnění své verze zločinu, proto se pokusily zneužít aspoň těch několika svědků německých exhumací, kteří byli v dosahu jejich moci. Vzápětí po dr. Hájkovi tak přišel na řadu i dr. Kožík. O svědectví pro Rudé právo jej požádal spisovatel Václav Řezáč. Jak Kožík sám později uvedl, redaktoři mu řekli rovnou, že by od něj chtěli *„článek na podporu názoru, že popravy v Katyně vykonali Němci. Řekl jsem jim, jaké utrpení mi ta cesta do Katyně a zpráva o ní přinesla ze strany kolegů. Divili se tomu: Jak to, vždyť jste se choval dobře, ten článek je důkazem vaší statečnosti! Takhle mi lichotili, abych ten článek skutečně vypracoval, podle svého nejlepšího přesvědčení, věrně. Vyšel v Rudém právu a později i v ruském překladu, v jedné moskevských novinách.“*⁷⁰

Ve svém článku Kožík označil katyňský případ za lživou a neomalenou nacistickou provokaci, na níž mu už při pobytu v Katyni byla podezřelá *„odpuzující okázalost, s níž se vše dělo, vypočítavá, ale špatně sehraná strojenost“*, s jakou byly prováděny exhumace. V rozporu se svými válečnými články nyní tvrdil, že v nestřeženém okamžiku prolístoval několik zápisníků nalezených v hrobech a jasně se přesvědčil, že se v nich píše o německém zajetí. Článek byl ukončen ve stylu dobové rétoriky: *„Nelidský, zdrcující zločin v Katynském lese byl pro každého soudného člověka a tím spíše pro očitého svědka zřetelně rozpoznatelnou provokací a lživě, třebas nemotorně nastrojenou podívanou, která měla očernit Sovětský svaz a zastřít stopy nacistické zločinnosti. Zpráva sovětské vyšetřující komise z roku 1944 potvrdila nejen to, co jsme věděli my, kdož jsme byli přivezeni na místo strašného nacistického zločinu, ale i neomylný úsudek všeho našeho lidu, že jde o podvod. Jakýkoli záměr Američanů, kteří se dnes snaží zneužít tohoto tzv. ‘katynského případu’*

⁶⁷ Tamtéž, s. 59.

⁶⁸ Zásahu na zmírnění Kožíkova trestu si ve svých pamětech přičítá tehdejší člen výboru Syndikátu A. C. NOR, Život nebyl sen, sv. 1, s. 452.

⁶⁹ F. KOŽÍK, Vzpomínky, s. 239 a 242 nikoho přímo nejmenuje, avšak A. C. NOR, Život nebyl sen, sv. 1, s. 498, připomíná v této souvislosti někdejšího Kožíkova brněnského přítele Bohumíra Polácha, který krátce po válce napsal román Město v temnotách (vyšel až v roce 1960), v němž vylíčil postavu spisovatele-kolaboranta velmi podobného F. Kožíkovi.

⁷⁰ K. HVÍŽDALA - O. NEFF, „Přál jsem si, aby nás sestřelili“, vypráví František Kožík o návštěvě v Katyně, Víkend Mladé fronty, 1990, č. 21 ze 26.5.; v pamětech F. Kožíka, i když si období počátku 50. let všímají poměrně podrobně, není o této katyňské souvislosti sebemenší zmínka.

proti Sovětskému svazu, je rozhodně jen bezmocnou a bezpodstatnou pomluvou, hodnou odsouzení.“⁷¹

Teprve pád komunistického režimu v Československu umožnil, aby F. Kožík, tehdy už jeden z posledních žijících účastníků katyňských delegací, mohl konečně podat svědectví oproštěné od předchozího nátlaku, ať již německého či sovětského. Ještě v únoru 1990 však odmítal veřejně vystoupit, což písemně zdůvodnil takto: *„V Katynském lese nás zavedli k hromadnému hrobu a ukázali nám zblízka jedno tělo v polské uniformě. Nikdo nemohl ovšem uhodnout, kdo ty muže zastřelil. Věděli jsme už dost o nacistické surovosti, znali jsme inscenovaný požár sněmu; byl jsem si jist, že jde o další německý podvod. O stalinismu jsme věděli tehdy pramálo. [...] Jak víte, Chruščovovo odhalení vneslo i do této záležitosti nové světlo. Sám jsem se ovšem k tomu nemohl nijak vyjádřit, protože prostě nevím nic. Uběhlo už skoro padesát let a pokud vím, ani komise odborníků nedospěla k definitivnímu názoru.*

Co bych tedy mohl ve Vaší relaci vypovědět? Skupina literátů, kterou tam Němci 'zavlekli', viděla totéž, co čtenáři novin na fotografiích. Ve mně zůstává jen vzpomínka na utrpení, které mi ta cesta způsobila, dny úzkosti, aby se mi podařilo vyjádřit svůj odpor k požadavku Němců a měsíce příkoří a nespravedlnosti. Je to opravdu bolestné místo mých vzpomínek. Velice nerad bych o tom mluvil na veřejnosti. Je mi přes osmdesát let, a nejsem nejzdravější. Vloni jsem strávil v nemocnici přes měsíc s mozkovou příhodou. Byl bych velice rád, kdybyste mě pochopil...“⁷²

Necelé dva měsíce poté, v dubnu 1990, kdy Sovětský svaz ústy M. Gorbačova přiznal svou odpovědnost za katyňský zločin, změnil F. Kožík svůj názor. Snad přece jen uvěřil, že tentokrát už mu nebezpečí nehrozí. Poskytl obsáhlý rozhovor redaktorům Mladé fronty a svolil i k vystoupení v televizním filmu o Katyni.⁷³ Odvolal své tvrzení z padesátých let, že v dokumentech vyzvednutých z katyňských hrobů viděl zápisy, podle nichž polští důstojníci padli do německého zajetí. Zopakoval však, že vnitřně byl stále přesvědčen o tom, že zločin spáchali Němci: *„Pochybovat jsem začal, až když se řeklo o Stalinových zločinech, o popravách vlastních důstojníků, to jsem si říkal, kdo ví, jak to všechno je. Ale plnou pravdu jsem poznal až teď, v této době...“⁷⁴*

⁷¹ F. KOŽÍK, Svědectví o „katynském případu“, Rudé právo, 14.3.1952, s. 3; vyšlo též v deníku Práce, 12.3.1952, mírně upravené též v Literárních novinách, 15.3.1952.

⁷² Dopis F. Kožíka autorovi ze dne 19.2.1990.

⁷³ Stíny svědomí, dokumentární film Československé televize, studio Ostrava 1990, režie J. Flak.

⁷⁴ K. HVÍŽDALA - O. NEFF, „Přál jsem si, aby nás sestřelili“, vypráví František Kožík o návštěvě v Katyni.

V exilové literatuře,⁷⁵ samizdatovém tisku⁷⁶ i v českém tisku v prvních letech po pádu komunistického režimu⁷⁷ se uvádělo, že tak jako F. Kožík nebo F. Hájek byl v jedné z katyňských delegací též tehdejší bratislavský advokát JUDr. **Gustáv Husák**.⁷⁸ Tato informace se nepotvrdila, ale ukázalo se, že G. Husák se na podzim roku 1941 účastnil „propagačního“ zájezdu slovenských komunistů na Ukrajinu, kde válčila po boku Němců i slovenská armáda. Cílem zájezdu, zorganizovaného slovenským ministerstvem vnitra, bylo ukázat domácím komunistickým funkcionářům, jaké represe a škody napáchal na Ukrajině jejich vzor, bolševický režim. Jak dosvědčuje dochovaná fotografie, na níž je mezi ukrajinskými vesničany i G. Husák ve vojenské uniformě, museli být vybraní komunisté přinuceni k účasti na zájezdu vojenským povolávacím rozkazem.⁷⁹

Až donedávna se u nás nevědělo, že Češi měli své zástupce nejen v lékařské komisi a spisovatelské delegaci, které do Katyně svolali Němci, ale že jeden Čech byl i ve skupině zahraničních novinářů, pozvaných do Katyně v lednu 1944 sovětskými úřady. Měli se stát svědky ohlášení výsledků činnosti zvláštní komise, zřízené s cílem zfalšovat důkazy o pachatelích katyňských vražd a svést vinu na německé okupanty.⁸⁰ Po čtyřech měsících „vyšetřování“ provedla komise v Katyni ve dnech 16. - 23. ledna 1944 exhumaci a ohledání 925 zavražděných polských zajatců a odhadla celkový počet pohřbených v Katyni na 11 tisíc mrtvých.⁸¹ Asi dvacetičlennou skupinu zahraničních novinářů ze spojeneckých států tvořili korespondenti především amerických, kanadských a britských tiskových agentur, rozhlasových společností a větších listů, a také několik diplomatů.⁸²

⁷⁵ J. FROLÍK, Špión vypovídá, 5. vyd. Praha 1990, s. 23.

⁷⁶ J. J. [Jaroslav Jírů], Katyn, Lidové noviny, 1989, č. 9, s. 14.

⁷⁷ Např. Dovíme se pravdu o G. Husákovi?, Ostravský večerník, 9.4.1990, s. 2.

⁷⁸ * 10.1.1913 Důbravka, † 18.11.1991 Bratislava, komunistický politik a čelný představitel normalizačního režimu, generální tajemník ÚV KSČ (1971-1987) a předposlední prezident Československé socialistické republiky (1975-1989). Viz Všeobecná encyklopedie DIDEROT, sv. 3, Praha 1999, s. 252.

⁷⁹ Foto viz A. RAŠLA, Polní prokurátor vzpomíná. Vzpomínky na léta 1938-1945, Praha 1967, příl. Na snímku jsou též komunističtí funkcionáři M. Falťan a J. R. Poničan.

⁸⁰ Komise pracovala ve složení: lékař a člen Akademie věd profesor N. N. Burdenko (předseda), spisovatel a člen Akademie věd Alexej Tolstoj, metropolita pravoslavné církve Nikolaj, předseda Vseslovanského výboru generál A. S. Gundurov, předseda výkonného výboru spolků Červeného kříže a Červeného půlměsíce S. A. Kolesnikov, lidový komisař osvěty RSFSR a člen Akademie věd V. P. Potěmkin, šéf Hlavní vojenské zdravotní správy Rudé armády generál J. I. Smirnov, předseda smolenského Oblastního výkonného výboru sovětů R. J. Melnikov. Součástí tohoto orgánu byla pětičlenná soudní lékařská komise znalců, kterou vedl ředitel Státního vědeckého výzkumného ústavu pro soudní lékařství při Lidovém komisariátu zdravotnictví SSSR V. I. Prozorovskij (měla k dispozici dalších 6 expertů z vojenské lékařské služby). Viz Zpráva Zvláštní komise pro zjištění a vyšetření okolností, za kterých byli německými fašistickými vetřelci postřeleni v Katynském lese zajatí polští důstojníci, Moskva 1944, s. 1, 28.

⁸¹ Tamtéž, s. 2, 29-32; I. JAŻBOROWSKA - A. JABŁOKOW - J. ZORIA, Katyń, s. 393-395.

⁸² Ve skupině byli Američané, Kanadčané, Britové, jeden Francouz a Polák (Jerzy Borejsza z týdeníku Wolna Polska). Novináři zastupovali Associated Press, United Press, Reuter, News Chronicle, BBC aj. Byli mezi nimi Alexander Werth (Sunday Times, Daily Sketch), Edmund Stevens (Christian Science Monitor), Jerome Davies (Toronto Star), Edward Augly (Chicago Sun), W.H. Lawrence (New York Times), Harrison Salisbury

Zmíněný Čech se jmenoval **František Vašek** a byl veden ve skupině amerických novinářů, neboť byl moskevským korespondentem exilových novin *New Yorkské Listy*. Svou původní reportáž z Katyně zahájil takto: „*Dvacátého ledna ve 4 hod. odpoledne odjel z Moskvy zvláštní vlak se zahraničními korespondenty do katynského lesa, který se nachází 15 km od Smolenska a kde zvláštní komise v čele s profesorem a členem Akademie věd Burdenkem provádí vyšetřování zvěřské vraždy, spáchané Němci na polských válečných zajatcích a důstojnících. Společně s cizími korespondenty byla slečna Kathleen Harrimanová, dcera amerického velvyslance v SSSR a druhý tajemník amerického velvyslanectví John Melby, jenž je vedoucím tiskového oddělení velvyslanectví. Korespondenti byli doprovázeni úředníky tiskového oddělení komisariátu zahraničí Petrovem a Dangulovem. Vlak skládající se z několika spacích a jednoho jídelního vozu přijel do Smolenska 21. ledna v 10. 30 hod. dopoledne.*“⁸³ Vašek dále vzpomínal na své předválečné cesty z Československa do Moskvy a zjišťoval, jak těžce utrpěla ruská země válkou. Při popisu exhumací v Katyni se striktně držel sovětské verze zločinu a podvržených důkazů, jež „usvědčovaly“ německé okupanty.

Nebylo to nic výjimečného, shodné svědectví podávali též ostatní zpravodajci (sovětské verzi tehdy ještě věřil např. i Alexander Werth). Dokládají to i články, převzaté jiným českým a slovenským exilovým tiskem v USA.⁸⁴ Dobře to ilustruje dobovou situaci, kdy spojenecký tisk od počátku pokládal zprávy o Katyni za součást goebbelsovské propagandy nacistů, jejímž cílem je rozeštvat tábor Spojenců. Tento důvod rychle převážil nad nečetnými pochybnostmi o pachatelích zločinu. I když vedoucí činitelé západních spojeneckých mocností měli k dispozici pravdivé informace, počítali s podílem SSSR ve válce proti Německu a přistupovali k otázce Katyně zcela pragmaticky. Dobová americká propaganda se v této věci velmi podobala sovětské. Patří k trpké ironii dějin, že obyvatelé okupované Evropy byli prostřednictvím nacistické propagandy informováni o Katyni mnohem objektivněji, než občané USA a dalších západních demokracií ještě několik let po válce.

Zprávy o Katyni k nám nepřinášeli jen lékaři, spisovatelé a novináři, ale též vojáci, především příslušníci německé armády. Např. v Olomouci uspořádala v srpnu 1943 místní organizace NSDAP besedu s praporčíkem **Gottfriedem Prokschem**, který „měl

(United Press, Daily Worker), Homer Smith aj. Viz soubor článků o Katyni z výstřížkového archivu MZV uloženého ve Státním ústředním archivu Praha, f. Zahraniční tiskový archiv, i. č. 1792, k. 1263.

⁸³ F. VAŠEK, Vražda polských důstojníků byla spáchaná Němci, *New Yorkské Listy*, 28.1.1944.

⁸⁴ Např. E. AUGLY, Katynský les: obžaloba Němců, *Nová doba* [Chicago], 1.2.1944; W. H. LAWRENCE, Katynské hroby obžalobou nacistov, *Ludový denník* [Pittsburgh], 3.2.1944.

příležitost si přímo na místě učinit obraz o rozsahu vražd v Katyni“, jak psal německý tisk.⁸⁵ Mezi těmito vojáky byli i Češi, ale ti veřejně nevystupovali. Až v roce 1952 v souvislosti se sovětskou propagandistickou kampaní se bezpečnostním orgánům přihlásil jako svědek **Václav Chval**⁸⁶ z Radvanic (okres Trutnov), který jako řidič wehrmachtu pobýval v létě 1943 v posádce ve Smolensku a navštívil katyňské pohřebiště v době exhumací. Tvrdil, že mrtví nemohli být pohřbeni déle než 8 měsíců, což prý mohl dobře posoudit, protože znal hromadné hroby židů postřílených nacisty v okolí Minska. Vyšetřovatelé chtěli dát jeho výpověď „*k dispozici stranickému tisku*“, ale nadřízení z velitelství Státní bezpečnosti návrh zamítli: „*S. náměstek má za to, že Katyn je plně osvětlena vyšetřováním sovětských orgánů. Nemá proto význam dávat tuto výpověď k dispozici tisku, neboť rozvířovat znovu tento případ (jak před časem udělali Američané) je právě vzhledem k ukončení případu nevhodné.*“⁸⁷ Dalším svědkem, který vystoupil z anonymity až v roce 1990, byl **Stanislav Lorek** z Českého Těšína.⁸⁸ Za války sloužil u spojovací jednotky wehrmachtu, která opravovala telefonní linky podél železničních tratí v okolí Smolenska. Jeho svědectví je unikátní v tom, že viděl katyňské hroby již 2. dubna 1943, tedy skoro dva týdny před tím, než Němci zprávu o hrobech vůbec ohlásili, a pouhé dva dny po tom, co exhumace započaly. Kromě zprávy německých úřadů nemáme z této doby žádné jiné svědectví. Hovořil rovněž s místními obyvateli v obci Gnězdovo, kteří mu potvrdili vraždění polských důstojníků na jaře roku 1940, a přes zákaz fotografování pořídil v Katyňském lese několik snímků. Je na nich dobře vidět dvojité zátarasy z ostnatého drátu natažené kolem lesa a cesty vedoucí k hrobům. Už v září 1941 se údajně dověděl od správce pravoslavného chrámu ve Smolensku, že sovětská bezpečnost vraždila polské důstojníky. Uvěřil tomu ale až poté, co spatřil jejich hroby.⁸⁹

Několik bývalých vojáků polské armády původem z Těšínska se šťastnou náhodou dostalo ze sovětského zajetí a mohli podat svědectví o táborech, v nichž byli důstojníci a policisté internováni před likvidací. Učitel **Antoni Bielez** z Konské u Třince absolvoval před válkou důstojnickou přípravku, ale v době, kdy padl do zajetí, neměl ještě uniformu, a to ho zachránilo. V táboře Starobělsk se přiznal jen ke své základní službě v československé armádě a svou hodnost zatajil. Prostí vojáci nebyli totiž pokládáni za

⁸⁵ Augenzeuge berichtet über die Massengräber von Katyn, Der neue Tag, 19.8.1943.

⁸⁶ Pocházel z českých rodičů, kteří už před první světovou válkou odešli z Prachaticka za prací do Vídně, jako reemigrant se v roce 1949 vrátil do ČSR.

⁸⁷ Archiv Ministertva vnitra ČR, pob. Brno-Kanice, f. A 2/1, k. 69, i. č. 1912.

⁸⁸ Jako obyvatel území včleněného do Říše musel po vnuceném zápisu do tzv. německé volkslisty (podmíněné přiznání německé příslušnosti) narukovat do wehrmachtu.

⁸⁹ M. BORÁK, Vraždy v Katyňském lese, Ostrava 1991, s. 101-102.

třídni nepřátele SSSR a mohli být v rámci výměny zajatců s Německem propuštěni. Tak se i on koncem října 1939 dostal přes Kyjev a Lublin do německého zajateckého tábora v Saganu a v prosinci 1939 byl už doma v Třinci. Vyprávěl o poměrech ve Starobělsku, o zákazech korespondence, o politické propagandě a dalších strážních svých spoluvězňů, mezi nimiž byli i rodáci z Těšínska, později povraždění v Charkově.⁹⁰ Jiní dva bývalí vojáci, **Józef Franek** ze Stanislavic a **Karol Gabzdyl** z Karviné, se do Starobělska dostali až v létě 1941 po pobytu v průchozích táborech, kde pracovali v kamenolomu a na stavbě silnic. V té době byli už jejich kolegové dávno mrtví: „*Vůbec nás ani nenapadlo, jaká tragédie potkala naše předchůdce, i když jsme na pryčnách viděli nožem vyškrapané polské nápisy a jména,*“ uváděl K. Gabzdyl.⁹¹ Oba nakonec vstoupili do polského vojska v SSSR a přes různá světová bojiště došli až domů. Do Starobělska se koncem roku 1940 dostali i dva Češi, kteří původně odešli do SSSR s cílem bojovat proti nacistům. **Evžen Kijonka** z Bohumína byl zatčen hned po přechodu hranic a ve Starobělsku byl odsouzen k pěti letům nucených prací do gulagu v sibiřské Uchtě, odkud byl propuštěn až v roce 1947.⁹² **Jiří Pavlič** směřoval ze Starobělska do gulagu v Magadanu poblíž Kamčatky.⁹³ Nikdo z nich neměl tušení o osudu polských vojáků, kteří v táboře pobývali před nimi. Jiný Čech, nejmenovaný obyvatel Ostravy, podal svědectví o poměrech v sovětském zajetí v okolí Lvova už v protektorátním tisku.⁹⁴ Několik polských policistů z Těšínska (**Józef Łupiński** z Darkova, **Karol Palarczyk** z Českého Těšína, **Jan Pindór** a **Józef Marosz** z Bystřice aj.) hned bezprostředně po svém zajetí z transportů náhodou uniklo, takže se do tábora v Ostaškově už nedostali a zcela jistě si tak zachránili život.⁹⁵ Dochovalo se i slovenské svědectví - zvěrolékař **Andrej Pardel** z Chyžného na Oravě narukoval jako důstojník do polské armády poté, co Chyžné bylo v listopadu 1938 přičleněno k Polsku. V sovětském zajetí zatajil svou hodnost a během transportu na východ uprchl z vlaku. Po příchodu na Slovensko, kam se Chyžné zase vrátilo, l podal zprávu o tom, jak probíhalo třídění zajatců podle sovětských politických kritérií, jež rozhodovalo o jejich životě a smrti.⁹⁶

⁹⁰ K. J., Przeżył Starobielsk, Głos Ziemi Cieszyńskiej, 1990, nr 27, s. 4; O. TOBOŁA, Jeńcy Starobielska, Zwrot, 1990, nr 9, s. 16-19.

⁹¹ Tamtéž, nr 10, s. 22-25.

⁹² Cesty a osudy bohumínských odbojářů, Bohumín [1995], s. 38-49.

⁹³ J. PAVLIČ, O osudu vězňených v SSSR, Hlas revoluce, 1990, č. 24, s. 3.

⁹⁴ -p-, Dva roky ve spárech bolševiků. Odysea Ostravana v rudém pekle, České slovo, 15. 8. 1941.

⁹⁵ Vzpomínky bývalých policistů viz Zwrot, 1990, nr 12, s. 15-18, 1991, nr 1, s. 18-21, nr 3, s. 71.

⁹⁶ A. PARDEL, Ako to bolo pred Katynom?, Gardista, 13.5.1943; Dem Genickschuß entronnen, neupřesněný výstřižek z německých novin ze 21.5.1943, CAW, Kolekcja mat. rosyjskich, Komisja Burdenki, nr 11-12 1 (K-228), t. 956, s. 32; M. BORÁK, Svědectví ze Slovenska, Těšínsko, 37/1994, č. 3, s. 18-20.

Nezpochybnitelné svědectví o katyňských zločinech však podali mrtví důstojníci a policisté, kteří od jara roku 1940 spočívají na pohřebištích v Rusku, Ukrajině a Bělorusku. Je mezi nimi celkem asi 350 jmenovitě určených obětí, jež měly přímou souvislost s územím dnešní České republiky.⁹⁷ Přímou v Katyni je pohřbeno asi 80 takových obětí,⁹⁸ přes 20 dalších leží na předměstí Charkova,⁹⁹ asi 230 obětí bylo povražděno ve sklepech budovy NKVD ve Tveru a pohřbeno ve 23 hromadných hrobech u obce Mednoje.¹⁰⁰ Asi 20 dalších obětí zahynulo na různých místech tehdejšího SSSR, nebo se to místo dosud nepodařilo přesně určit. Mrtví pocházeli většinou z Těšínska, jež bylo po Mnichovu v říjnu 1938 z podstatné části přičleněno k Polsku. Šlo tedy o Poláky, kteří se na území dnešní České republiky narodili nebo v době vypuknutí války tu bydleli a pracovali. Jako vojáci polské armády narukovali koncem léta 1939 na frontu proti hitlerovskému vpádu nebo jako příslušníci policie, četnictva a jiných státních složek evakovali před frontou na východ Polska, kde byli spolu s vojáky koncem září 1939 zajati Rudou armádou, jež nečekaně vpadla Polákům do zad. Polští zajatci pak byli na příkaz nejvyšších sovětských vůdců hromadně povražděni. Teprve nedávno se ukázalo, že mezi mrtvými bylo i několik Čechů.¹⁰¹ Problematika katyňských obětí je však už jiným tématem, jež by si zasloužilo samostatného zpracování.

⁹⁷ M. BORÁK, Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu), Slezský sborník, 90/1992, s. 108-120; TÝŽ, Symbol Katynia, Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR, Czeski Cieszyn 1991.

⁹⁸ TÝŽ, Katyň - neznámé souvislosti. Občané z Těšínska obětmi zločinu NKVD, Těšínsko, 34/1991, č. 3, s. 10-15; TÝŽ, Ostravští rodáci obětmi zločinu NKVD v Katyni, Ostrava, Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 17/1995, s. 152-163.

⁹⁹ TÝŽ, Mrtví od Charkova. Občané z Těšínska v Katyni číslo 2, Těšínsko, 35/1992, č. 1, s. 16-22.

¹⁰⁰ TÝŽ, Tragédie slezských policistů, Těšínsko, 36/1993, č. 4, s. 11-19; TÝŽ, Pamięć nie opuszcza żywych, Zwrot, 1993, nr 4, s. 8-15.

¹⁰¹ Podle statistického hlášení NKVD o národnostním složení a teritoriálním původu zajatců ze 28.2.1940, 3.3.1940 a 16.3.1940 se v táboře Kozelsk hlásil 1 důstojník jako Čech původem z Československa, v táboře Starobělsk byl 1 český důstojník původem z nowogródského vojvodství z Polska, v táboře Ostaškovo se mezi polskými policisty hlásili 2 Češi, v Záporožském táboře byl mezi poddůstojníky polské armády další Čech. Zatím byl jmenovitě určen jako Čech jen důstojník zavražděný v Katyni Kamil Rafael Sýkora, nar. 4.6.1892 v Pětikostelí v Maďarsku, kapitán pěchoty polské armády, který studoval v Praze, Vídni a v Brně. Byl důstojníkem z povolání už před první světovou válkou v rakouské armádě, v r. 1918 přešel k polským legionům a sloužil až do r. 1939 v Dubně. Ostatní Čechy se spolehlivě určit dosud nepodařilo. Blíže viz Katyň, Dokumenty zbrodni, T. 1, Warszawa 1995, s. 446, 452, 454, 466; tamtéž, T. 2, Warszawa 1998, s. 67-73; Pro memoria, Wojskowy Przegląd Historyczny, 36/1991, nr 1, s. 392.

Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti

Zločin spáchaný sovětskou bezpečností NKVD na polských důstojnících a policistech, jehož symbolem se stala Katyň, měl též své české a slovenské souvislosti. V mezinárodní komisi soudních lékařů, která v Katyni v roce 1943 prováděla první exhumace, byli profesori František Hájek z Prahy a František Šubík z Bratislavy. Oba potvrdili společný závěr lékařské komise, že mrtví byli povražděni už v roce 1940, což odhalovalo skutečné pachatele zločinu. Po válce byli oba lékaři nuceni k odvolání svého svědectví, což prof. Hájek učinil, prof. Šubík odešel do emigrace. Také spisovatel František Kožík, který se exhumací účastnil v delegaci evropských spisovatelů, byl po válce přinucen k odvolání svých reportáží a svedení viny na německé okupanty. Čechoameričan František Vašek byl v delegaci novinářů při sovětských exhumacích v roce 1944, jež měly zfalšovat důkazy o pachatelích zločinu. Přiklonil se k sovětské verzi zločinu, jak to odpovídalo tehdejšími politickým zájmům Spojenců. Další svědkové z bývalého Československa se do Katyně dostali jako vojáci wehrmachtu, nebo jako polští vojáci, policisté či emigranti, jimž se podařilo uprchnout ze sovětského zajetí. V rámci katyňského zločinu bylo povražděno celkem asi 350 osob, převážně Poláků, kteří pocházeli z území dnešní České republiky nebo tu před válkou žili.